

ЛІНГВІСТИЧНА СУТНІСТЬ ПОМИЛКИ У КОЛІ СУМІЖНИХ ПОНЯТЬ

Мовні помилки, що виникають унаслідок порушення норм, істотно гальмують процес адекватного сприймання інформації реципієнтом. Суспільна функція мовної норми полягає в обов'язковому дотриманні кодифікованих правил. Порушення норми є суспільно небезпечним явищем, оскільки її прояви неодмінно фіксуються у сфері свідомого чи підсвідомого, спричиняють формування неправильних лінгвостереотипів і тим самим заважають виробленню й закріпленню літературних норм у соціумі [Мішеніна 2014: 108–109].

Помітним є і той факт, що помилка наділена денаціоналізуючим характером, тому спроможна накласти негативний відбиток на несформовану мовну особистість. Завчасне виявлення помилок є запорукою культури мовлення і першоелементом процесу подальшого запобігання анормативам.

Говорячи про помилку, варто згадати полярну до неї категорію – норму, що, за визначенням М. Пилинського, розуміється як «стабільний мовний факт, що відповідає системі мови й становить єдину можливість або найкращий для конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування» [Пилинський 1976: 94]. Адже саме норма є тією константою, відносно якої стає можливим установа помилки як такої.

Ці та інші чинники цінності феномену помилки зумовлюють виникнення окремої науки, яка б досліджувала мовні аномалії, класифікувала їх, розробляла рекомендації щодо їх уникнення, упроваджувала методи та прийоми редагування помилок. Так, Ф. Бацевич, О. Капелюшний, Ю. Красиков, А. Мільчин порушували питання про створення загальної теорії мовленнєвих помилок як спеціальної наукової галузі, предметом якої було б вивчення характеру, обсягу, причин виникнення помилок та способів запобігання анормативів. Ф. Бацевич запропонував поняття

«помилкознавство», але згодом затвердив за потрібною дефініцією термін «девіатологія». Відтак «девіатологія (від лат. *deviatio* – відхилення + гр. *logos* – учення, слово) – наука, що вивчає всі типи відхилень від норм та законів комунікації» [Бацевич 2000: 17].

Проблемою девіативності опікувалися у своїх дослідженнях Ю. Апресян, В. Девкін, В. Виноградов, Т. Булигіна, А. Шмельов, О. Падучева. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки створено концепції, за якими: девіатологією займаються з мотивів удосконалення мовлення, підвищення рівня грамотності мовців (Н. Бабич, М. Волощак, Н. Непийвода); аналізуються в практичній стилістиці як джерело кодифікації норм (Н. Ботвина, О. Пономарів); осмислюються причини виникнення помилок та досліджуються шляхи їх усунення та запобігання аномативам (В. Мамушин, Л. Покровський).

Авторитетне визначення помилки запропонувала Т. Бондаренко. Такою дослідниця називає «анорматив, тобто таке ненормативне лінгвоутворення, що виникає в результаті невмотивованого порушення літературної норми і є наслідком неправильних мисленнєвих операцій» [Бондаренко 2008]. Дещо поглиблену дефініцію подає П. Куляс, протиставляючи помилку нормі: «Це неточне слововживання, неправильна побудова висловлювання, що виникають у результаті невмотивованого порушення мовно-літературної, логічної, видавничої та інших норм і є наслідком неправильних мисленнєвих операцій» [Куляс 2015: 13].

На сьогодні в науковій літературі не існує чіткого розмежування понять «мовна» та «мовленнєва» помилки. У вживанні цих термінологічних прослідковується безсистемний характер, невиправдане їхнє споріднення. Найчастіше їх застосовують непослідовно, вважаючи синонімічними.

Із цього приводу критичні зауваження висловлює В. Бадер, яка наполягає на розмежуванні цих понять, указуючи, що помилки мовні – це такі, що пов'язані з порушенням норм у використанні мовних одиниць, а мовленнєві – ті, які викликані недотриманням законів побудови тексту як одиниці зв'язного мовлення (недотримання точності, бідність використовуваних мовних засобів, невиразність, порушення принципу комунікативної доцільності) [Бадер 2009: 298].

Для вичерпного розуміння лінгвістичної сутності помилки потрібно розглянути й термінолексми «немовна» та «немовленєва» помилки. Показовою із цього приводу є розвідка П. Черемисіна, у якій автор наполягає виокремлювати помилки, що не сумісні з порушенням мовної норми. Дослідник виділяє естетичні помилки, які стосуються недотримання милозвучності, порушення норм звукового оформлення тексту. До немовленнєвих помилок П. Черемисін відносить також фактичні та логічні [Цит. за: Чурсанова 2001: 36]. Ці та інші підходи до трактування згаданих понять переконливо доводять потребу їхнього розмежування.

Лексикографічні джерела та наукові праці фіксують поняття, які вміщують у своїх дефініціях сему «помилка», а відтак уважаються суміжними термінами. Деякі з них є прямими синонімами поняття «помилка», а деякі – лише дотичними до нього. В арсеналі споріднених із поняттям «помилка» в одинадцятитомному словнику української мови [СУМ 1970–1980] подано дефініції таких термінолексем: мовленнєва помилка, девіація, погрішність, обмовка, описка, похибка, неточність, мовні аномалії, анормативи, комунікативні невдачі, мовленнєві недоліки. У Словнику так потрактовано ці терміни: відхилення – «відступ від правильного, типового, прийнятого» [СУМ; т. 1: 654]; аномалія – «відхилення від норми, від загальної закономірності, неправильність, ненормативність» [СУМ; т. 1: 47]; неправильність – «відхилення від норми, помилка, погрішність» [СУМ; т. 5: 366].

Слова «анорматив» СУМ не фіксує, однак його можна зрозуміти з означення слова «анормальний», тобто такий, що «відхиляється від загальної норми, ненормальний» [СУМ; т. 1: 48]. Так само в одинадцятитомнику не зареєстровано сучасного терміна на позначення мовної помилки – «девіації». Однак буквальний переклад та послуговування терміном авторитетними фахівцями в значенні помилки дозволяє кваліфікувати згадані поняття як синонімічні.

Поряд із «помилкою» вживають також терміни: погрішність – «помилка, похибка у чому-небудь» [СУМ; т. 6: 724]; похибка – «помилка, промах, недогляд у чому-небудь» [СУМ; т. 7: 445]; неточність – «відхилення від істини, від норми, помилка, неправильність» [СУМ; т. 5: 396].

Вужчими диференційними ознаками володіють слова: обмовка – «слово або фраза, помилково сказані замість інших, потрібних» [СУМ; т. 5: 541], інакомовно це помилка в усному мовленні; описка – «помилка в написаному тексті (переважно через неуважність)» [СУМ; т. 5: 710], тобто помилка в писемному мовленні; ляпсус – «промах, упущення, груба помилка, що є часто результатом необачності, легковажності» [СУМ; т. 4: 581].

Окрім згаданих анормативів, у мові функціонують і заплановані відхилення від норми – авторська неологія, гра слів. На відміну від незапланованих помилок такі девіації є мотивованими і вживаються з певною стилістичною метою. Помилками такі утворення назвати можна лише в тому аспекті, що їх не фіксують словники та з тієї причини, що вони не є унормованими мовними одиницями.

Отже, під мовною помилкою потрібно розуміти таке лінгвоутворення, що виникає внаслідок неправильних мисленнєвих операцій. Засади науки, що займається дослідженням відхилень від норм та законів комунікації (девіатології), пояснюють природу мовної помилки як такої, що в багатьох аспектах споріднена зі суміжними поняттями. Порівнявши їхні дефініції, можемо вважати терміни «мовна девіація», «огріх», «анорматив», «помилка», «мовна аномалія» взаємозамінними. До того ж, під час дослідження помилок у текстовому континуумі варто розмежовувати мовні та немовні помилки, зараховуючи до останніх фактичні, логічні, естетичні анормативи, порушення звукового оформлення та помилки сприйняття й розуміння; а також урахувати відмінність між помилкою мовною та мовленнєвою, зважаючи, що мовні помилки, на відміну від мовленнєвих, кваліфікуються мовознавцями як відхилення від норми, а мовленнєвими називають ті, які позбавлені комунікативних якостей мовлення (точності висловлювань, лексичного багатства, доречності, виразності).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадер В. Функціонально-стилістичний підхід у формуванні культури мовлення студентів-філологів. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т. Вип. 19. Донецьк : ДонНУ, 2009. С. 297–301.

2. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 236 с.

3. Бондаренко Т. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів : дис... канд. філол. наук: 10.01.2008. Черкаси, 2003. 283 с.

4. Куляс П. Типологія помилок : підручник-монографія / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 464 с.

5. Мішеніна Т. Мовні девіації інтерферентного характеру в системі сучасної української мови. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2014. Вип. 11. С. 108–122.

6. Пилинський М. Мовна норма і стиль. Київ : Наук, думка, 1976. 288 с.

7. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

8. Чурсанова Л. Анализ речевых ошибок. *Русский язык в школе*. 2001. №4. С. 36–38.

Інна Довбенко
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Покопчук Л. В.

КЛАСИФІКАЦІЯ МОВНИХ НОРМ І ПОМИЛОК У ВІТЧИЗНЯНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Мовна норма належить до базових категорій культури мови, це також важливе поняття загальної теорії мови. Питання мовної норми перебуває в епіцентрі уваги вітчизняних мовознавців. Розбіжності в наукових трактуваннях терміна «норма» призводять до відсутності їхньої єдиної класифікації, що, зі свого боку, слугує свідченням різноаспектності підходів до вивчення окресленого мовного явища.

Мета статті – узагальнити й проаналізувати підходи вітчизняних науковців до класифікації мовних норм і помилок.

Серед вітчизняних науковців першу найбільш докладну класифікацію норм запропонував М. Пилинський. Науковець виділив недиференційовані загальномовні норми, функціонально-